

מילת זכריו ועבדיו

הרב אבישי נתן מייטליס שליט"א

בפסוקי התורה מצאנו שתי הגדרות במניעת ערל מקיום הפסח.

בפסוק אחד נאמר שהעבד הערל מנוע מלאכול את הפסח כפי שנאמר שמות פרק יב, מד: 'וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אתו אז יאכל בו'. ובפסוק השני שם פסו' מה נאמר שרבו של הערל מנוע מלהקריב את הפסח: 'וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה', המול לו כל זכר ואז יקרב לעשתו והיה כאזרח הארץ, וכל ערל לא יאכל בו'.

הגמ' בפסחים בדף צו. וביבמות בדף ע: הביאה כמילתא דפשיטא ש'מילת זכריו ועבדיו מעכבת' הן את הערל והן את אביו. אבל מצאנו שנחלקו התנאים בדין זה מי מנוע מלעשות הפסח.

במכילתא פרשת בא, מסכתא דפסחא פרשה טו איתא: 'ומלתה אותו אז יאכל בו רבו, מגיד שמילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח. אין לי אלא מילת עבדיו, מילת זכריו מנין. הרי אתה דן נאמר כאן אז ונאמר להלן אז, מה להלן מילת זכרי' אף כאן מילת זכרים. ומה כאן מילת עבדיו, אף להלן מילת עבדיו דברי רבי אליעזר. רבי ישמעאל אומר אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכל בפסח, ומה ת"ל ומלתה אותו אז יאכל בו, הרי שהיו לפניו עבדים ערלים מנין אתה אומר שאם רצה למולן ולהאכילן בפסח שהוא רשאי, ת"ל ומלתה אותו אז יאכל בו. וכן מצינו שהוא רשאי לקיים לו עבדים ערלים, שנאמר וינפש בן אמתך והגר. רבי אליעזר אומר אינו רשאי לקיים לו עבדים ערלים שנאמר ומלתה אותו. אם כן מה ת"ל וינפש בן אמתך והגר. לומר לך הרי שלקחו רבו ערב שבת עם חשכה ולא הספיק למולו. עד שהחשיך לכך נאמר וינפש בן אמתך והגר'.

כלומר לדעת רבי אליעזר יש להשוות מילת זכרים לעבדים ומעכבת מעשיית הפסח, ואילו לרבי ישמעאל מילת העבד אינה מעכבת את רבו, רק מילת הבן מעכבת את אביו.

התוס' ביבמות בדף ע: בד"ה 'אי מה פסח מילת זכריו' הביא גירסה במכילתא להיפך, ולדעת רבי אליעזר מילת עבדיו אין מעכבת אדם מלאכול בפסח. וכן הוא ברש"י על התורה שם פסו' מד: 'מגיד שמילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח, דברי רבי יהושע. רבי אליעזר אומר אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח, אם כן מה תלמוד לומר אז יאכל בו, העבד'.

שיטה נוספת הובאה במכילתא שם שגם מילת זכריו אינה מעכבת את עשיית הפסח של רבו: 'ר' יונתן אומר אין מילת זכרים מעכבתו מלאכול בפסח, ומה ת"ל המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו, אלא הרי שהיו לפניו שתי מצות מצות פסח ומצות מילה איני יודע איזו מהם תקדים, כשהוא אומר המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו תקדים מצות מילה למצות הפסח'.

שיטה רביעית לדינא, הובאה בתוספתא פ"ה ה"ח: 'אחד פסח מצרים ואחד פסח דורות מי שהיו לו עבדים שלא מלו ושפחות שלא טבלו מעכבין אותו מלוכל בפסח. ר' ליעזר בן יעקב אומ' אומ' אני בפסח מצרים הכתוב מדבר'. לדעת ר' אליעזר בן יעקב רק בפסח מצרים עיכב הערל מלאכול, ולא בפסח דורות.

הרמב"ם בהלכות קרבן פסח פ"ה ה"ה פסק כשיטה שמילת עבדיו מעכבתו: 'כשם שמילת עצמו מעכבתו מלעשות פסח, כך מילת בניו הקטנים ומילת כל עבדיו בין גדולים בין קטנים מעכבת אותו, שנאמר המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו, ואם שחט קודם שימול אותם הפסח פסול. וכן טבילת אמהותיו לשם עבדות מעכבתו, ודבר זה מפי הקבלה שהטבילה לשפחות כמילה לעבדים'. כן חזר על כך הרמב"ם שם פ"ט ה"ט: 'כשם שמילת בניו ועבדיו מעכבתו מלשחוט הפסח, כך מעכבתו מלאכול שנאמר ומלתה אותו אז יאכל בו'.

הראב"ד שם ה"ה השיג על דבריו, וכתב: 'וכן טבילת אמהותיו. א"א בתוספתא דפסחים בדברים שבין פסח מצרים לפסח דורות'.

הר"י קורקוס הבין שסבר כדעת ר' אליעזר בן יעקב בתוספתא שנאמר עליו שמשנתו קב ונקי ורק בפסח מצרים מנוע הערל ואביו לאכול, ולא בפסח דורות. והקשה שלא הובאה שיטתו בש"ס. וגם הערתו של הראב"ד נסיבה על טבילת אמהותיו, ואילו דברי ראב"י נאמרו לגבי עיכוב רבו בשל ערלות עבדיו. וסיים על דברי הראב"ד, בצ"ע.

מה מעכב – העורלה או חובת המילה

הגר"ח חקר בחידוש הגר"ח עמו' עז אם המילה מעכבת או הערלות מעכבת. מה יסוד העיכוב בעשיית הפסח, האם הערלות הינה מעכבת מלמול, או שחובת האדם למול היא מעכבת מלעשות הפסח.

אפשר להגדיר את החקירה באופן שונה, האם בשל כך שמבטל את מצוות המילה הינו מנוע מלעשות את הפסח, או שמא העובדה שיש ערל ברשותו מעכבתו מלהקריב הפסח. כלומר, היכא חייב למול אך אינו ברשותו של רבו אם יעכבו מלמול בשל החיוב דקאי עליו, או שמא כיון שאינו ברשותו לא יעכבו מלמול. או להיפך, היכא שברשותו, אך לא חייב במילתו, אם יעכבונו מלהקריב הפסח.

הגמ' ביבמות בדף ע"א: הביאה מקרים שהבן היה ערל ולא עיכב בעת שחיתת ועשיית הפסח ומעכבת אותם בעת אכילת הפסח. ור"ב הביא דוגמא: 'שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין'. רש"י שם בד"ה 'חבושין' באר: 'ומצות מילה מוטלת עליהם, ולא על אחרים'.

והקשה המהרש"א שם: 'ויש לתמוה, דהא אשה אינה חייבת למול את בנה, דכתיב אותו ולא אותה'. ומדוע היא מנועה לעשות את הפסח. ויישב: 'ויש לומר דהכא כיון דחייבת לעשות

פסח, מצוה נמי עליה למול בנה דמילת זכרים מעכבת נמי בה דהכי נמי מילת עבדים מעכבת בה'. למדנו, שכל שמצוי ברשותו מעוכב מלעשות הפסח בשל חובתו לדאוג לו.

כן למד המהרש"א מדין הגמ' ביבמות בדרך מה. לגבי הנאמר 'וכל עבד איש... ומלתה אותו אז יאכל בו', ותמחה הגמ' מדיוק הדברים: 'עבד איש ולא אישה'. הרי שהיה פשוט שאף אישה מעוכבת, אף שאינה חייבת במילה. הרי לן שכיון שברשותה העבד, מעכב אותה מלמול.

כן הוכיח השאגת אריה בס' נג מדין עיכוב הרב בשל טבילת אמהות, אף שאינה מצוה שמוטלת עליו: 'ויהיה איך שיהיה מ"מ למדנו מדברי הרמב"ם הללו דס"ל ז"ל דאפי' דבר דלא רמי חיובא עליה כמו טבילת אמהותיו אפ"ה מעכבו מלעשות את פסחו. ולפי"ז י"ל אפי' את"ל דאין אשה חייבת למול את עבדיה משום דה"ל מ"מ שהז"ג, אפ"ה מעכבתה מן הפסח דלא גרע מטבילת האמהות'.

הגר"ח ביאר שטבילת האמה הינה כמילת עבדים, שכן הגוי הינו ערל, והסרת הגויות ע"י הטבילה הינה כמילה שמסירה את העורלה.

כן מוכח מדין גר שהתגיירו בניו עימו (צריך ביאור, איך בנו מתגייר אם לא מל עצמו, והא מילה מעכבת הגירות?) שמילתם מעכבתו מלעשות הפסח, אף שאיננו מצווה עליהם, שאינם ביחס אליו. רק משום שברשותו הם, הינו מעוכב מלעשות הפסח.

הקהילות יעקב ביבמות בס' מג באר ביסוד הדין שכל הטפלים אליו הינם בכלל שה הבית, ואינו יכול לשחוט כאשר צד אחד מהבית הינו ערל.

וכן באר בשו"ת ציץ אליעזר ה"ב ס' יא: 'ונלענ"ד להסביר ולומר, דבפסח הא דמילת הזכרים מעכבת אין הדבר תלוי בעיקר בהחיוב אם יש על עושה הפסח חיוב למוהלם, אלא העיקר תלוי בהרשות. דכיון דנמצאים ברשותו זכרים ערלים דין תורה הוא דמעכבים אותו מלעשות הפסח, ומחויב למוהלם כדי שיהא ראוי לעשות פסח מכיון שנמצאים ברשותו, ולכן אין הבדל בזה בין איש ואשה, ואף להאשה מעכבים מלעשות הפסח מכיון שהם שלה וברשותה ואסור לעשות פסח מי שנמצאים תחת רשותו זכרים ערלים'. והוסיף שם: 'לפי דברי יתיישב שפיר בפשטות דקרא דלהכי מעכבין אותו משום דבפסח תלוי בעיקר במה שהם תחת חסותו ורשותו הטבעי, ולא בהיחוס אחריו, ולכן גם בניו הקטנים של הגר [ועבדיו בין גדולים ובין קטנים] מעכבים אותו, מכיון שהם עכ"פ ברשותו הטבעי ובחסותו'.

להבנה זו, המעכב מלעשות הפסח, הינו מציאות העורלה והטומאה, ולא חובת ומצוות המילה שקאי עליו. וכן הוכיח הגר"ח מחובת טבילת האמה, שיש לה להסיר את גויותה וערלותה בכדי לעשות לה ולרבה קרבן פסח, אף שלא רוצב עליה חיוב מילה.

אולם המנחת חינוך במצוה זו חלק על כך וסבר, שהחיוב במילה הינו המעכב מלעשות את הפסח. כן למד מדברי הרמב"ם בהלכות פסח פ"ה ה"ה שדווקא מילת בניו הקטנים מעכבת: 'נראה דוק' בניו קטנים מעכבת אותו מפסח אבל לא בניו הגדולים... דנראה דוק' בניו הקטני' כיון שאב מחויב למול בניו הקטנים, ע"כ מעכב אותו דשייך המול. ולמה לא מל אותו, ע"כ מעכב. אבל בניו הגדולים אין מצוה על האב כמש"ל כיון דנתגדל נפקע מצות האב מעליו א"כ כיון דאין מצוה עליו ה"ל כאיש אחר ל"ש לומר דיעכב אותו ע"כ דוקא בניו הקטנים'. ולא קיבל המנחת חינוך, שיצאו הגדולים מרשות אביו.

ולגבי הראיה מדין אמהות, כתב המנ"ח: 'עכצ"ל דגזה"כ הוא כמבואר בר"מ וד"ז מהקבלה שטבילה לשפחות הוי כמילה לעבדים והיינו כמו מילה לעבדים שמוטל על האדון למול כ"ה טבילה לשפחות אף על גב דאין מוטל על האדון וטבילה לעבדים א"מ דאינו מבואר שיעכב רק טבילה לשפחות הוא גזה"כ'.

ועל הנאמר שאביו ואמו חבושים כתב המנ"ח: 'אין קושיא דאפשר שיגרת לישנא אבל באמת עיקר העיכוב רק מי שמצווה עליו'.

ולדבריו, החיוב דקאי עליה, מצוות המילה מעכבת מלמול.

לחקירה זו יהיה נפק"מ זו יהא נפק"מ לגבי פטור של האנוס מלמול וכי אינו מעכב מלמול, אם זה דין שאין חיוב ומצווה למול אזי שפיר לא יעכב את פסח. ברם אם מציאות הערלה מעכב, מאי שנא שהוא אנוס. וכל דיון זה הינו אם האב אנוס, שאינו גורם בכך שאין חיוב מילה על הבן.

הגמ' ביבמות בדף ע"א: הביאה תירוצים שונים של האמוראים למצוא מציאות שהבן היה ערל ולא מנע את הוריו מלעשות ולשחוט את הפסח וכן מונע מהם בעת האכילה בשל ערלותו: 'רב פפא אמר כגון דכאיב ליה עיניה לינוקא, ואיתפח ביני וביני. רבא אמר כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין. רב כהנא בריה דרב נחמיה אמר כגון טומטום, שנקרע ונמצא זכר ביני וביני. רב שרביא אמר כגון שהוציא ראשו חוץ לפרוזדור'. ויש לעיין במאי פליגי בתירוצים השונים.

ועוד יש לתמוה, שהרמב"ם בהל' קרבן פסח פ"ט ה"ט הביא את כל התירוצים מלבד דברי רבא שהשמיט דבריו: 'כשם שמילת בניו ועבדיו מעכבתו מלשחוט הפסח כך מעכבתו מלאכול... וכיצד יהיה הבן ראוי למילה אחר שחיטת הפסח ולא יהיה ראוי קודם שחיטה, כגון שחלצתו חמה שצריך שבעת ימים מעת לעת מיום הבראתו, וכגון שכאבה עינו ונרפאת אחר שחיטה, או שהיה טומטום ונקרע אחר שחיטת הפסח ונמצא זכר'. והדברים אומרים דרשני.

לדברים דלעיל יש לבאר, שמלבד מצוות המילה דקאי על היהודי, ישנו חיוב שהתינוק יהא מהול, ודין זה מעכב גם את מי שאינו מצווה למולו – את האם. כלומר, מצוות הבן מעכבת את הוריו, ולא מצוות ההורים מעכבתם. הוי אומר שכל עוד התינוק אינו אנוס בגופו, מחוייב להיות מהול ומעכב את הוריו, ולהכי סברו אמורים אלו וכן נקט הרמב"ם אחריהם שרק אנוס שהבן עצמו אנוס, שחלצתו חמה, או שכאבה עינו ונקרע אז הוי כאינו חיוב למול ואינו עורלה. שכן אם האנוס הינו בכך שהאב היה חבוש, אכתי מצוות הבן תעכב עליו. נמצא שהאמוראים נחלקו אם מצוות המילה דקאי עליו מעכבתו, ולרובא כל שאינו מחוייב בכך אינו מעכבתו מלעשות הפסח. ולר' פפא ורב כהנא ורב שרביא בעי שיהא אנוס לערל ויגדיר אותו שאינו מחוייב במילה.

אולם הקהלות יעקב שם באר שאין הכוונה שעצם הערלות מעכבת, ואינו עניין מציאותי, אלא החיוב להפקיע שם הערלות מעכב. וביאר את מחלוקת המהרש"א והמנ"ח שלכור"ע מצות המילה מעכבת מלעשות הפסח, אלא שנחלקו אם חיוב הבן מעכב והיכא שאנוס אינו מחוייב ואינו מעכב, או שחיוב האב והרב מעכב, וכל אנוס ששומט ממנו חיוב למול גורם כך שהערלות אינה מעכבת.

דין ערל יחודי לדין הפסח

הגר"ז¹ בהל' מאכלות אסורות העיר שהרמב"ם הביא בספר המצוות שתי מצוות שונות לדין איסור ערל לאכול מהפסח. במצוות ל"ת קלה כתב איסור אכילה כולל מכל הקדשים: 'שהזהיר הערל מאכול תרומה, והוא הדין לשאר קדשים שהערל מזהיר מאכילתם'. ובמצוות ל"ת קכו כתב: 'שהזהיר הערל מאכול הפסח, והוא אמרו יתעלה וכל ערל לא יאכל בו. ומי שאכל והוא ערל לוקה'. והוכיח מכך, שמלבד איסור הערל לאכול מכל הקדשים, ישנו איסור נוסף לערל לאכול מהפסח.

וראיה לכך הביא מכך שהגמ' בפסחים² בדף צו. הביאה צריכותא לכתוב ערל ובן נכר. וכשם שאיסור אכילת בן נכר אמור בפסח בלבד ולא בכל הקדשים, כן איסור ערלות הינו יחודי לפסח.

יש בכך כדי לבאר את הגמ' בפסחים שם שהביאה ריבוי להתיר לערל לאכול מצה ומרור: 'בו אינו אוכל, אבל הוא אוכל במצה ומרור'. והלא המצה ומרור נאכלים על הפסח, ולכאורה גדרי אכילתם צריכים להיות כדין הפסח ולאסור לערל אכילת מצה ומרור. ור"א בן הרמב"ם נדרש לכך, והשיב בספר מעשה נסים בסי' ו שאין אכילת מרור חובה אלא רשות וע"כ קאי שהתירו לערל לאוכלה. והמאירי והר"ן יישבו ששיגרא דלישנא היא פה, ומרור שנכתב לאו דוקא. אך לפי הביאור דלעיל, ישלבאר שדוקא בדין הפסח נאמר שהערל לא יאכל, ואין מניעה לו לאכול את הנלווה לפסח.

המנ"ח במצוה יג דן לגבי אכילת הפסח ע"י בן נכר בערב פסח או לאחר זמן נותר. וסבר שלעומת אכילת הפסח נא ומבושל בזמנים אלו שלא נאסר באכילתם כך בזמן שאין מצוות אכילת הפסח, איסור על הערל ובן הנכר נותר בעינו. וצ"ל שלפני ליל טו בניסן וכן לאחר זמנו כשנעשה נותר, אין לו שם קרבן אך עדיין שם פסח עליו. וכן דיני קרבן הפסח, לאוכלו צלי ולא נא ומבושל עדיין לא נאמרו בו. אך ערל ובן נכר לא יכולים לאכול ממנו בשל שם פסח שעליו אף שאינו נחשב כקרבן באי שעתא.

המהרש"א ביבמות בדף עא. העיר כיצד ניתן ללמוד על בן נכר מערל, הלא ערל אסור בתרומה ולא בן נכר. נמצא שרק מי שיש לו שלימות יהודית ואינו ערל, יכול לאכול מהפסח. שכן פסח נאכל לחיזוק האמונה ביציאת מצרים בלילה זה, וכל שאינו עושה הפסח הינו נחסר באמונתו, והוי כמו ערל לב.